

*Георгій Коваленко, протоієрей,
ректор Відкритого православного університету
Святої Софії-Премудрості, Київ*

Мирний план для православних юрисдикцій України

Мені ситуація в українському православ'ї чимось нагадує розлучення у шлюбі. Уявімо собі, що жінка, яка чи то силою і примусом, чи то з власної волі, боючись потрапити в обійми іншого, коли її чоловік далеко, пішла під захист його брата, запросивши його до себе в дім. Але новий союз виявився не таким як здавалося. Менший брат чоловіка забажав її повністю. А потім виявилось, що його бачення шлюбу і відносин в ньому досить специфічне: почалося і насильство, і приниження. Хоча навіть в такому, нерівному союзі, відбувається не тільки погане. Наприклад, з'являються діти чи зростає спільне господарство (будівлі, вівці тощо). І ось в певний момент, за певних обставин, коли з'являється можливість, жінка просить свого володаря відпустити її. Отримавши відмову, вона вирішує піти сама і звернутися про допомогу до свого першого чоловіка, шлюб з яким, виявляється, навіть не був розірваним належним чином. Перший чоловік вирішує допомогти, незважаючи на те, що жінка не бажає повертатися і до нього, а хоче бути вільною і жити окремо власним розумом, підтримуючи рівноправні стосунки з обома братами. Звичайно, їй потрібна відпускна від першого чоловіка, щоб її самостійність була законною, а також вона претендує на частину майна, яке частково належало їй від початку. Чоловік, від якого жінка бажає піти, починає погрожувати і їй, і братові, який раніше не бажав сваритися з, хоч і молодшим, але більш заможним і сильним, братом, але зараз вирішив допомогти своїй колишній дружині. Гадаю, ви відчули, хто є хто у цій притчі.

Всі ви чули гучні заяви про те, що надання Православній Церкві України Томосу про автокефалію має призвести не тільки до розколу світового Православ'я, який можна порівняти з великою схизмою 1054 року, але й до кровопролиття, громадянської війни в Україні і, навіть, військової операції Росії по захисту православних.

На мою думку, ті, хто використовують мову війни і «пророкують» війну, вже готові вести війну і її провокують. Хоча треба зазначити, що у них теж є мирний

план. Він виглядає так: не робіть нічого (в даному випадку, не просіть і не надавайте Томос про автокефалію) і буде мир. А якщо в образах нашої притчі, то це: Ти, старший брате, не втручайся, бо інакше ти мені не брат. А ти, жінко, повертайся і все буде як було.

Але метою моєї доповіді не є аналізувати заяви «пророків» війни. Я хочу презентувати вам пропозиції людей миру з України, Росії і Європи, до формулювання деяких з яких і я особисто причетний. Ми виходимо з позиції, що у разі надання Томосу про автокефалію у нас має бути мирний план, який би унеможливив не тільки помилки початку 90-х років ХХ століття, але й запобіг всьому тому, про що нас попереджають. А для цього мають бути сформульовані певні принципи і запропоновані певні варіанти дій.

Приклад перший. Мережа Відкритого православ'я

21-23 серпня 2018 року Відкритий православний університет Святої Софії-Премудрості організував круглий стіл «Якою бути Православній церкві України: місце в суспільстві». Одним з результатів роботи цього круглого столу стала Заява Мережі відкритого православ'я¹.

Спочатку скажу, що таке Відкрите православ'я. Сама ідея і, в т.ч. як маркер самоідентифікації, з'явилася у 2014-2015 роках в середовищі православних християн, які починаючи з 90-х років ХХ століття, активно займалися релігійною просвітою, освітою і видавництвом.

ВІДКРИТЕ ПРАВОСЛАВ'Я – це:

- Православ'я, відкрите до суспільства і людей;
- Православ'я, відкрите до знань і технологій;
- Православ'я, відкрите до діалогу і пошуку відповідей;
- Православ'я, відкрите до інших конфесій і релігій;
- Українське православ'я, яке відкрите до світового Православ'я.

¹ <https://www.facebook.com/groups/mereza/permalink/1987940344837901/>

Саме в цьому середовищі в серпні цього року виник принцип, який може бути покладений в основу мирного плану, альтернативного жорсткому протистоянню як між православними всередині України, так і між потужними християнськими центрами світу. Його суть в одному реченні: «Замість війни юрисдикцій ми пропонуємо мирне співіснування, співпрацю і співслужіння».

Або в більш розгорнутому вигляді в інших частинах Заяви Мережі відкритого православ'я: «Ми відкриті до діалогу і закликаємо православних українців, які належать чи будуть належати до різних православних юрисдикцій, відмовитися від мови ворожнечі і насильства до будь-кого у вирішенні будь-яких питань, в т.ч. адміністративних та майнових...

Ми підтримуємо намагання Президента України та інших православних вірян, які обрані народом України на високі державні посади або є активними членами громадянського суспільства, сприяти процесу отримання Томосу про автокефалію Православної Церкви України. Одночасно ми закликаємо державну владу забезпечити неухильне дотримання українського законодавства та захищати конституційне право на свободу світогляду і віросповідання, унеможлививши насильство та забезпечивши мирне і правове вирішення усіх спірних питань. Політиків, експертів та журналістів, незалежно від їх ставлення до процесів, що відбуваються в українському Православ'ї, ми просимо утримуватися від агресивної риторики, не закликати до насильства і не погрожувати ним...»

Показово, що цю заяву першими підписали саме священники, що перебувають в єдності з Московським патріархатом, а вже потім до неї почали долучатися представники інших християнських конфесій і юрисдикцій. І ця позиція була підтверджена і в наступній Заяві Мережі, вже після жорстких заяв офіційних представників Московського патріархату.

Приклад другий. Чий храм?

А тепер дозвольте запропонувати вам і декілька конкретних пропозицій від учасників Мережі Відкритого православ'я. Відомо, що конфлікт відбувається не тільки на рівні Патріархів та ієрархів, де відбувається обмін Заявами чи припиняється участь у спільних заходах, аж до відмови від спільного причастя.

В реальності конфлікти відбуваються на рівні конкретних спільнот і насамперед через питання: кому має належати храм чи монастир? Як відбуваються сутички довкола храмів, до яких залучають спортивної статури «семінаристів», більше схожих на сумнозвісних «тітушек», і як безкінечно тривають суди, рішення яких не виконуються, ми вже бачили починаючи з 1990-х.

Зазвичай конфлікт довкола храму тлумачиться, з одного боку, як бажання громади змінити свою юрисдикційну приналежність, а з іншого боку, як захоплення храму іншою конфесією.

Але насправді в абсолютній більшості випадків, де є конфлікт і протистояння, відбувається не перехід чи захоплення, а розділення колись єдиної громади на дві частини. І кожна з цих частин стверджує «храмнаш».

Саме для того, щоб показати, що силовий варіант не є єдиним можливим варіантом розвитку подій, а є й інші варіанти, ми запропонували опитування учасникам Мережі, кількість яких протягом місяця після оприлюднення першої Заяви збільшилась вп'ятеро. Без претензії на соціологічну репрезентативність, але в спільноті, яку можна вважати експертною і зацікавленою. Наше запитання ставилося так: «Якщо після надання Томосу громада УПЦ розділиться на прихильників і противників автокефалії, якій з частин громади має належати храм?»

Нами було запропоновано 5 варіантів відповіді на це питання, але надана можливість членам спільноти і самим додавати власні варіанти. В результаті ми отримали ще 6 шляхів розв'язання дилеми. Саме один з них виявився найпопулярнішим серед тих, хто взяв участь в опитуванні.

Я хочу тут навести усі 11 варіантів відповіді для того, щоб показати, що на противагу силовому розвитку подій, в безальтернативності якого нас іноді намагаються переконати, насправді існує безліч мирних шляхів вирішення спірних питань, якщо мати добру волю, відмовитися від мови ворожнечі та визнати право іншого на власний вибір.

Для мене важлива не кількість відсотків, які набрала та чи інша відповідь, а кожен з варіантів як можливість і як початок публічного соборного діалогу на цю дратівливу тему. Також дозволю собі короткі коментарі щодо кожного з варіантів на запитання: «Якщо після надання Томосу громада УПЦ розділиться на прихильників і противників автокефалії, якій з частин громади має належати храм?»

Варіант I, який підтримали 31% опитаних: «1) ввести фіксоване членство в громаді; 2) опитати реальних членів; 3) якщо 2/3 чи більше визначилися, то власність їхня, в іншому разі богослужіння відбуваються по чергово».

Коментар: На сьогодні в православних громадах України відсутнє поняття фіксованого членства. Воно може бути введене на рівні окремої громади, але для цього мають бути внесені відповідні зміни до статуту громади. Для того, щоб фіксоване членство було введене для всіх громад, мають відбутися зміни до законодавства.

Варіант II (29%): «Почергове служіння обох громад в одному храмі і юридичний договір між двома спільнотами про це».

Коментар: Можливість почергового служіння є в українському законодавстві, але представники Московського патріархату завжди були категорично проти такого варіанту, мотивуючи побоюванням захоплення і неможливістю надавати храм невизнаним «розкольникам». Якщо в Україні буде дві визнані світовим православ'ям церкви, ситуація дещо зміниться. Але все одно немає впевненості щодо зміни позиції МП, тому цей варіант потребуватиме доброї волі обох частин самої громади і юридичного оформлення домовленостей.

Варіант III (12%): «Храм має перейти у власність громади Української Помісної Церкви, бо саме вона є церквою українського народу».

Коментар: Цей варіант можна вважати найбільш радикальним і небезпечним, бо він не передбачає альтернативи і може спровокувати конфлікти. Але й тут існує мирний варіант: на досвіді Естонії можемо побачити, що в одній країні існують юрисдикції Московського і Константинопольського патріархатів. При цьому все майно згідно закону належить Естонській церкві Константинопольського патріархату, яка відмовилася від будь-яких спроб «виселяти» парафії патріархату Московського, які продовжують користуватися храмами на умовах символічної аренди.

Варіант IV (10%): «Треба враховувати бажання тих, хто реально утримує церковну нерухомість, щоб уникнути “церковного рейдерства”».

Коментар: Дуже слушне зауваження від тих, хто взяв участь в опитуванні. Бо дійсно, є спільнота або особа, участь якої в будівництві чи оздобленні храму була відчутнішою за інших. В історії православ'я є приклади ктиторських храмів і

монастирів. Так само в Україні відродилися не тільки парафіяльні, але й домові храми – на території приватних садиб, так і в установах державної і колективної власності.

Варіант V (7%): «Якщо 2/3 членів громади на відкритих зборах проголосували за зміну конфесії, храм переходить їм, якщо лише 50% – почергове богослужіння».

Коментар: Головне питання, як організувати ці відкриті збори (напевно, малися на увазі збори, в яких зможуть взяти участь не тільки постійні парафіяни, але й більш широке коло місцевих жителів). Але як унеможливити автобусні «каруселі», як це бувало під час виборів або під час захоплень храмів Константинопольського патріархату Московським патріархатом у Франції.

Варіант VI (4%): «Це має бути прописано в Угоді про мирне співіснування, співпрацю і співслужіння між громадами».

Коментар: Цей додатково запропонований варіант можна вважати тлумаченням Варіанту II, але з конкретною назвою Угоди в дусі заяв Мережі відкритого православ'я.

Варіант VII (3%): «Храм має залишитися у власності громади тієї юрисдикції, до якої він і належав. А нова церква нехай будує нові храми».

Коментар: Невелика кількість відсотків цієї відповіді, яка була запропонована серед перших авторами опитування, говорить про те, що та частина громади, яка забажає зміни юрисдикції, не буде готова просто піти з храму і будувати новий.

Варіант VIII (2%): «Храм має відійти до більшості. А меншість нехай шукає інше приміщення».

Коментар: Цей, запропонований авторами опитування і на перший погляд абсолютно логічний варіант, також не отримав підтримки. Єдине пояснення, що серед опитаних більшим є запит на мирне співіснування і співслужіння спільнот, ніж на їх повну сепарацію.

Варіант IX (2%): «Храми, що є культурними пам'ятками України чи знаходяться в державних установах, повинні перейти до Помісної церкви, а інші – за рішенням громади».

Коментар: Такий невисокий відсоток підтримки, якщо не зважати на те, що варіант було додано не одразу, можна тлумачити, як небажання учасників опитування бачити державу тією інституцією, яка буде вирішувати, кому належить храм, навіть тоді, коли цей храм є пам'яткою. З іншого боку, значна кількість пам'яток, а особливо

храми в державних установах, перебувають саме в державній власності і передані в користування тієї чи іншої громади. Сподіваємося, що саме на прикладах таких храмів держава матиме можливість продемонструвати себе як ефективного модератора у запобіганні і вирішенні конфліктних ситуацій.

Варіант X (1%): «Тимчасовий мораторій на перехід храмів до інших юрисдикцій».

Коментар: Цей варіант також був доданий серед останніх. Але якщо на це не зважати, то можна констатувати, що відкладати питання «Чий храм?» до кращих часів ніхто не збирається і доведеться шукати відповідь.

І останній – *Варіант XI (1%):* «Храм має бути у власності тієї частини громади, з якою залишиться священик».

Коментар: Незважаючи на те, що це варіант відповіді був запропонований авторами від початку, він виявився найменш популярним. Можливо, це пояснюється тим, що в Мережі відкритого православ'я зібрані люди, які прагнуть відновлення соборності в Церкві, а це означає, що голос громади для них не менш важливий, ніж голос настоятеля. Але все одно, вважаю, що саме від позиції священика і його вміння бути фасилітатором у спільноті буде залежати, чи вдасться громаді мирно і по-християнськи вийти з конфліктної ситуації.

Підсумовуючи цю інформацію, я дуже хочу вірити, що за останні 30 років, які пройшли від початку падіння богоборчого атеїстичного режиму, ми чомусь навчилися і наш світогляд став більш християнським, ніж більшовицьким. І ми спроможні сприймати слова «ХРАМНАШ» не як бойовий вигук перед початком битви за нього, а як свідчення того, що храм в той чи інший спосіб належить всім, хто до нього приходить. А найголовніше, храм – це дім Божий, де збираються люди, які пам'ятають слова Христа: «По тому дізнаються всі, що ви мої учні, якщо матимете любов між собою».

А ще варто не забувати, що Церква – це не будівля з каміння, а спільнота з людей. «Бо ви храм Бога Живого, як сказав Бог: Поселюся серед них і ходитиму, і буду їм Богом, а вони будуть народом Моїм!»

Приклад третій. Семінар комісії «Правда, справедливість і примирення між Росією, Україною та Європейським Союзом»

Ідея проведення семінару, який би об'єднав істориків, філософів, богословів, громадських діячів і медійників України, Росії і Європи, належить французькому філософу Антуану Аржаковському. Вже відбулися дві сесії цього семінару. Перша пройшла в травні в Парижі, де розглядалися питання історії. Вона мала назву «Діалог про минуле задля припинення війни»². А ось друга, яка пройшла в Києві два тижні тому, на початку жовтня, мала темою «Церкви, війна і мир». За результатами був опублікований спільний меморандум «Церковний мир між Росією і Україною можливий»³.

В ньому зокрема вказується: «Дотримуючись євангельських заповідей, Церкви покликані бути миротворцями між ворогуючими сторонами і державами. Виконання цього завдання є неможливим без прагнення говорити нелицемірну правду мовою, зрозумілою суспільствам по обидва боки конфлікту ... В ситуації, коли офіційні представники РПЦ як в Росії, так і в Україні не бажають вести рівноправний діалог з українською стороною, цю відповідальність беруть на себе християни як вірні Церкви Христової і представники громадянського суспільства ... Усвідомлюючи свою відповідальність за майбутнє наших народів і церков, ми покликані використовувати всі можливості для діалогу з вірою, бо шлях до примирення і стабільного світу лежить через спільний пошук правди і справедливості».

Далі продовжується: «Має бути продовженим діалог між впливовими центрами християнського світу — Римом, Константинополем і Москвою, які, в свою чергу, повинні розглядати Київ не як предмет суперечки, а як рівноправного учасника стосунків. А Україну – не як територію війни, а як простір діалогу та конструктивної співпраці ... Ми сподіваємося почути від Помісної Церкви України, яка бажає звільнитися від кайданів минулого, слова “прощаємо і просимо прощення” стосовно Церков-сестер в Україні і за її межами. Упевнені, що нелицемірне покаяння і прощення образ має прийти на зміну і нинішній офіційній риториці Московського патріархату... Для того щоб мирне співіснування, співпраця і співпричастя Церков

² <https://www.radiosvoboda.org/a/29265297.html>

³ <http://orthodoxy.org.ua/data/cerkovniy-mir-mizh-ukrayinoyu-i-rosiieyu-mozhliivy-zayava-uchasnikiv-mizhnarodnogo-seminaru>

стало реальністю, нам належить разом, відкинувши ідеологічні міфи, похристиянськи і з науковою об'єктивністю розібратися в хитросплетіннях історії взаємин церков, держав і народів. Важливим прикладом на цьому шляху може послужити досвід примирення між церквами і народами Франції і Німеччини, Німеччині та Польщі. Ми переконані, що примирення між Церквами є надійним підґрунтям для миру між Росією, Україною і всіма народами Європи».

До речі, серед підписантів цього документу є православні українці Київського і Московського патріархатів, а також УАПЦ, греко-католики і католики з України і Європи, а також православні росіяни Московського патріархату і ті, що перебувають поза РПЦ МП, а також вірні російського екзархату Константинопольського патріархату в Парижі.

Приклад четвертий. Офіційна позиція української держави

Ще одним реальним миротворцем має виступати і виступає українська держава. В посланні Президента України Петра Порошенка до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» глава української держави і гарант дотримання конституційних прав і свобод чітко заявив: «Я гарантую, що держава поважатиме вибір тих, хто вирішить залишитися в тій церковній структурі, яка зберігатиме єдність з Російською Православною Церквою. І називати її так само і будемо для того, щоб полегшити розуміння. Але в той самий час я гарантую, що держава захистить – і не треба їх лякати – права тих священників і мирян УПЦ Московського Патріархату, які добровільно приймуть рішення вийти з-під Москви, щоб разом з іншими православними творити Єдину Помісну Православну Українську Церкву».

Те саме постійно заявляє головний державний чиновник України з релігійних питань голова відповідного департаменту Міністерства культури Андрій Юраш, а також автор більшості законопроектів щодо шляхів розв'язання конфліктів у сфері релігії заступник голови комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності Віктор Єленський, а також людина, яку називають головною щодо церковних питань в адміністрації Президента Ростислав Павленко, який сьогодні обіймає посаду директора Національного інституту стратегічних досліджень.

Впевнений, що у державних органів, на яких покладене забезпечення правопорядку і дотримання законності, також є мирний план.

Сила

Саме так підсумовував свої байки великий український філософ і оспівувач свободи Григорій Сковорода. Мені це завжди здавалося дивним, бо ми звикли до слів «висновок», «підсумок» або «мораль». Але зараз я хочу використати саме це слово, як приклад іншого розуміння сили – мирного і премудрого.

І на завершення цієї важливої і серйозної розмови я пропоную повернутися до нашої притчи про жінку, яка хоче бути вільною. Який вихід їй можна запропонувати? Є варіант середньовічного «домострою»: підкоритися, змиритися і терпіти, навіть, якщо не любиш, і, навіть, коли б'ють.

Однак важливо пам'ятати євангельську притчу, озвучену Христом, про те, що причиною, що вбиває шлюб, є саме подружня зрада. А в нашому випадку вона (зрада) очевидна – за радянських часів з атеїстичною владою та її спецслужбами, а зараз з неоімперською ідеологією «руського миру».

А ще є закони і норми сьогоднішнього суспільства (до речі два попередніх варіанта теж мають основу в традиціях тогочасного суспільства). Так от сьогодні жінка не тільки має право не коритися насильству і вирішувати свою долю власною головою, але це право ще й є захищеним законом. А той, хто застосовує силу, здійснює моральний тиск або не поважає її гідність і вибір, має бути зупинений, перевихований або покараний, якщо заходить надто далеко у своїх словах і діях.

Зупиняти і карати має держава, а от щодо перевиховання, то варто звертатися до медіаторів, фасилітаторів та фахівців з ненасильницької комунікації. В нашій країні їх дуже мало, і саме тому нам потрібна допомога і досвід європейських церков і міжнародних організацій, які щодо нас також мають мирний план.